

Breda Luthar (ur.)

Kultura in razred

Ljubljana 2014

Kazalo

- 11 Breda Luthar
Kulturne meje in razredni položaji: Ljubljana, Maribor
-
- 29 I. Visoka kultura, popularna kultura in moralne meje
- 31 Andreja Trdina in Andreja Vezovnik
**Moralne meje:
razred in strukturiranje polja vrednot in političnih stališč**
- 67 Breda Luthar
Kultura kot premoženje: kulturni arhetipi v Sloveniji
-
- 103 II. Medijska potrošnja in razred
- 105 Dejan Jontes
Televizijski okus, omnivornost in kulturni kapital
- 125 Tanja Oblak Črnič
Digitalne kulture in razredne razlike
-
- 147 III. Vsakdanje življenje, kulturni kapital in uprizarjanje razrednih razlik
- 149 Tanja Kamin in Blanka Tivadar
Telo, zdravje in razredno razlikovanje
- 179 Gregor Starc in Maruša Pušnik
Razredna stratifikacija in športne prakse
- 201 Aleš Črnič
Vegetarijanstvo in razred
- 223 Zdenka Šadl
**Verbalna intimnost v partnerskih zvezah:
spolne in razredne razlike**
-
- 241 IV. Sumarnik

Breda Luthar

Kulturne meje in razredni položaji: Ljubljana, Maribor

Razred opredeljujeta tako njegov dejanski obstoj kot percepcija razreda, tako potrošnja – in ni potrebno, da je razkazovalna, da bi bila simbolična – kot položaj v produkcijskih odnosih ... (Pierre Bourdieu, Distinction, 2000/1979: 483)

1 Razred in simbolno bogastvo

Vsaka razprava o razredno razdeljeni družbi mora danes ob neenaki distribuciji ekonomskega kapitala vključevati tudi neenako distribucijo kulturnega kapitala ali »simbolnega bogastva«. Kulturni kapital lahko opredelimo kot premoženje in neke vrste lastnino, kjer lahko podobno kot pri ekonomskem kapitalu opazujemo proces akumulacije in generacijske reprodukcije (gl. Bourdieu 1986).¹ Bourdieujeve kulturne sociologije in teorije okusa tu ne bomo posebej razlagali, saj je družboslovcem dobro znana in je postala standardni del sociološkega kanona. Naj na tem mestu povemo samo, da je kulturni kapital pojem, ki ga je Bourdieu razvil v okviru proučevanje reprodukcijske vloge šolskega sistema in po njegovem obstaja v treh oblikah (1986): v utelešenem stanju (v obliki dolgotrajnih dispozicij uma in telesa), v objektiviranem stanju (v obliki kulturnega blaga, kot so slike, knjige, inštrumenti ...) in v institucionalizirani obliki (izobrazbene kvalifikacije). Prostor akumuliranja prvih dveh oblik je predvsem družina. Čeprav je torej v sodobnih družbah vsaj na prvi pogled vedno manj ritualne diferenciacije med statusnimi skupinami, je ta študija utemeljena

¹ V istem besedilu Bourdieu meni, da je ekonomski kapital v osnovi vseh drugih oblik kapitala (kulturnega in socialnega) ter da te transformirane, prikritne oblike ekonomskega kapitala učinkujejo le, če prikrijejo dejstvo, da dejansko koreninijo v ekonomskem kapitalu. Glej tudi Bourdieu (2000/1979).

na predpostavki, da kultura še vedno, čeprav bolj kompleksno in manj očitno, signalizira razredno pripadnost, pomaga ohranjati razredne razlike in pogojuje življenjske priložnosti posameznika. Estetsko ali simbolno razlikovanje igra torej pomembno vlogo v družbenih hierarhijah in pri legitimiranju družbenih razlik. V tej študiji nas je zanimala vloga kulturnih razlik pri družbeni stratifikaciji, saj stratifikacija ostaja ena ključnih sil, ki strukturirajo naše družbeno izkustvo.²

Zavedamo se seveda, da se ne izraža v vsaki kulturni obliki ali politični praksi neka vrsta razrednega bistva, vendar pa smo izhajali iz stališča, da je ključna vloga kulture distinkcijska – »taka stratifikacija okusov, da konstruira in krepi razlike v družbenem statusu, ki na zgodovinsko različne in pogosto zelo posredne načine ustrezajo razrednemu položaju, ki smo ga dosegli ali si ga prizadevamo doseči« (Frow 2004/1995: 111). Ali kot je svoj pristop k študiju občinstva in vprašanju družbene določenosti recepcije medijskih tekstov opredelil Morley (2006: 108), »kako je način dekodiranja strukturiran skozi družbeni položaj in kako ta nanj vpliva na predeterminiran način, preko vrste dimenzij – razreda, 'rase', etničnosti in spola – ne samo razreda. /.../ Razred je torej še vedno zelo tu, čeprav v novih in nenehno spreminjajočih se oblikah«. Družbena določenost branja, recepcije se torej ne kaže kot neposredna linearna zveza med razredom in načini dekodiranja, temveč kot skupen, kombiniran in zapleteno prepleten vpliv vseh teh dejavnikov. Še posebej v času ekonomske krize ter problematičnih reprezentacij krize in družbenih razlik v političnem in medijskem diskurzu je problematično in zavajajoče, če vprašanje neenakosti zreduciramo na ekonomsko neenakost ali pa, kot številne novinarske obravnave pri nas, vprašanje razreda reartikuliramo kot vprašanje ekstremnega bogastva in izjemne revščine ali zatona srednjega razreda, ki ga razumemo zgolj nominalno, torej kot skupino na sredini dohodkovne lestvice, kulturne distinkcije pa so potlačene na račun vseprisotne ideološke konstrukcije »običajnega Slovenca« in predpostavke enotnega moralnega reda in enega »pomenskega sistema« v družbi (gl. Parkin 1971).

Avtorji, ki so sodelovali pri projektu *Kultura in razred*, predstavljajo v tej monografiji najprej a) empirično analizo razredno tipičnih političnih habitusov, b) analizo družbenih vzorcev kulturnega okusa in c) družbeno strukturiranost medijskega občinstva (televizija in novi mediji). Ker je družbena strukturiranost kulture (politične kulture, kulturnega okusa, znanja, praks) le del kulturnih/potrošnih praks, ki se lahko izkoristijo za družbeno reprodukcijo in ki jih različne frakcije elit uporabljajo v mikropolitikah kulturne distinkcije, v nadaljevanju obravnavamo družbeno strukturiranost praks d) na izbranih področjih vsakdanjega življenja (šport in razredne distinkcije na področju prakticiranja športa, razredne distinkcije na področju skrbi za telo in zdravje, prehranjevanje in alternativne prehranske prakse, ter vzorci intimne komunikacije med partnerji). Raziskovalci so ugotavljali, kako se strukturiranost praks na naštetih področjih povezuje s poklicnimi razredi in drugimi družbenimi identitetami, kot so spol, etničnost, generacija. V izhodišču študije je vprašanje

2 O stratifikaciji govorimo tedaj, ko so družbene razlike sistematično organizirane hierarhično vzdolž določenih dimenzij neenakosti, kot so izobrazba, poklic, spol, etničnost, seksualnost, starost itd. Ali kot pravi Pakulski (v Wright 2005: 166), »družbena stratifikacija pomeni vertikalni strukturni vzorec: družbeno hierarhijo skupaj z družbenimi delitvami. Skupke oz. klastre neenakih položajev povezuje družbena bližina in ločujejo družbene razdalje«.

razmerja med simbolnimi in družbenimi hierarhijami, ali z drugimi besedami, vprašanje razredne stratifikacije kulturne potrošnje, političnih »vrednot in stališč« ter razredne stratifikacije različnih področij vsakdanjega življenja.

Študijo smo izvedli s pomočjo standardiziranega vprašalnika in z osebnim anketiranjem na reprezentativnem vzorcu prebivalcev mestnih občin Ljubljana in Maribor. Vzorec smo omejili na urbane prebivalce dveh največjih slovenskih mest, kjer je ponudba in možnost prakticiranja »distinkcijskih praks« in »ustvarjanja meja« največja.³ Pri vsakem takem raziskovanju se pojavi problem, kako kompleksne družbene procese operacionalizirati s pomočjo enostavnih spremenljivk. Ker gre za statistično analizo, lahko torej pričakujemo splošen/makro pogled na razmerja med kulturnimi in družbenimi hierarhijami, ki nam bo omogočil pregled nad temeljnimi strukturnimi razlikami na področju kulture in na izbranih področjih kulture vsakdana. Ta ptičja perspektiva nam bo tudi omogočila dekonstrukcijo utrjenih predstav o razmerju med kulturo in razredom v Sloveniji.⁴ Metode seveda nikoli niso le tehnike za opisovanje realnosti, temveč do določene mere realnost, ki jo opisujejo, vedno tudi ustvarijo ali odigrajo. Spoznavna praksa je torej vedno performativna.⁵ V tem smislu moramo brati vse raziskovalne rezultate in to toliko bolj velja za anketno metodo, kjer je respondentov odgovor uokvirjen z vprašanjem, ki mu je zastavljeno. Velika prednost te raziskave je, da smo lahko sami oblikovali vprašalnik, na podlagi katerega je analiza narejena. Precejšen del analiz o kulturnih distinkcijah v družbi (o tem gl. npr. T. W. Chan (2010: 16)) namreč temelji na vprašalnikih, ki so jih spodbudili administrativni interesi in ki jih za svoje potrebe izvajajo ali naročajo državne ali paradržavne institucije (npr. ministrstva, uradi za statistiko in podobno). Tako so z družboslovnega stališča podatki že v principu epistemološko problematični; posebej se to kaže v omejenosti podatkov na opis aktivnosti/praks ter v pomanjkanju vsebinskih in teoretsko utemeljenih distinkcij med estetskimi kategorijami, skozi katere se v vsakokratni družbi artikulirajo družbene distinkcije.

Razred smo empirično operacionalizirali kot poklicni razred in v analizi so vsi avtorji uporabljali Goldthorpevo razredno shemo, ki je poleg neomarksistične empirične konceptualizacije razreda Erika O. Wrighta ena najbolj uveljavljenih empiričnih operacionalizacij razreda in konceptualna osnova za Evropsko družbeno-ekonomsko klasifikacijo (*European Socioeconomic Classification*, ESeC). Goldthorpe (2000, 2007; Erikson in Goldthorpe 1992) je danes eden najbolj znanih neoweberjanskih raziskovalcev družbene stratifikacije, ki ga z Webrom družni razumevanje razreda kot ekonomske kategorije, ki je poleg drugih virov moči (statusne skupine in stranke) podlaga za sistematične razlike v življenjskih priložnostih. Weber (1978/1922) definira družbeni razred kot celoto razrednih položajev, v okviru katerih je individualna in medgeneracijska mobilnost nekaj običajnega in tipičnega. Tako kot Weber tudi Goldthorpe izhaja iz stališča, da sta razred in status dve

3 Več o zbiranju podatkov in metodologiji glej S. Kurdija v Metodološkem pojasnilu na koncu te monografije in v raziskovalnem poročilu Luthar in dr. (2011). Vsega skupaj smo opravili 820 anket, pol v Ljubljani, pol pa v Mariboru.

4 Za primerjavo glej obširno študijo T. Bennetta in drugih (2009) o vlogi kulturnega kapitala pri sodobnih oblikah neenakosti v Veliki Britaniji.

5 O performativnosti anketne metode glej npr. J. Law (2009), ki problem obravnava na primeru Eurobarometra.

kvalitativno različni obliki družbene stratifikacije. Sta torej povezani, toda ločeni obliki družbenega razlikovanja, razliko med njima pa je potrebno v analizi sodobnih družb ohranjati. Tako kot Weber tudi Goldthorpe pri oblikovanju razredne sheme izhaja iz stališča, da razredi ne razvijejo sistematično razredne zavesti, ki bi bila podlaga kolektivnemu delovanju.

Goldthorpova razredna shema (ESeC) je v bolj ali manj agregiranih oblikah (enajst, sedem ali štirje poklicni razredi) dobila veliko podporo v okviru evropskega empiričnega raziskovanja. Shema temelji na delitvi poklicev glede na položaj na trgu dela in glede na pogoje zaposlitve: varnost oz. tveganje zaposlitve, stabilnost dohodkov, možnosti za napredovanje, stopnja avtonomnosti pri opravljanju dela, položaj v zaposlitveni hierarhiji. V isti razred torej skupinimo posameznike, ki imajo v posesti isto ali podobno »premoženje«, poklice, ki jih družijo skupni tržni položaj in delovna situacija, torej odnos do zaposlovalca. Tu je predvsem pomembna razlika med servisnimi poklici in ostalimi. Za prve je namreč značilno specializirano znanje in velika avtonomnost pri izvajanju dela, ki ga je težko nadzorovati. Pri tem je pomembno poudariti, da ni pomembno posedovanje določenih virov oz. premoženja samo po sebi, temveč dejanski tržni položaj tega premoženja. Kot pojasnjuje Breen (v Wright 2005: 35), so razredni položaji »prazna mesta« in obstajajo neodvisno od posameznikov, ki jih zasedajo. Vedno je torej ključno vprašanje razredne analize, kako oz. na kakšni osnovi bomo definirali te položaje. Goldthorpova shema ne predpostavlja obstoja razmerij eksploatacije med tako definiranimi razredi, niti ne domneva, da razredi avtomatično razvijejo neke vrste razredno zavest, iz katere bi izhajalo kolektivno delovanje. Ta neoweberjanska razredna shema je nabor principov, ki »priprišejo razredom določene položaje, da bi tako zaobjeli ključne dimenzije diferenciacije na trgu dela in v institucijah, ki imajo posledično vpliv na distribucijo življenjskih priložnosti« (gl. Breen v Wright 2005: 43).

Število razredov je lahko odvisno od raziskovalnega cilja, vzorca, narave podatkov, ki so nam na voljo, in možnih operacionalizacij sheme (gl. Pevelin in Rose 2002; Breen 2005). V naši študiji smo glede na obseg raziskave in glede na populacijo, ki je bila omejena na prebivalce Ljubljane in Maribora, devetstopenjsko lestvico združili v štiri enotne kategorije. Štirje poklicni razredi, ki smo jih na osnovi odgovorov na vprašanje, kakšno delo oz. poklic opravljajo naši anketiranci (oz. kakšnega so opravljali pred upokojitvijo ali preden so izgubili zaposlitev⁶), tako oblikovali, so: 1. spodnji razred, 42,2 % celotnega vzorca (sem štejejo rutinski delavci in nižji uslužbenci, ki opravljajo nefizična dela); 2. spodnji srednji razred, 20,2 % vzorca (uslužbenci, določeni samozaposleni); 3. srednji razred, 22,7 % (srednji menedžerji, strokovnjaki); in 4. višji srednji oz. zgornji razred, 13,9 % (višji menedžerji, najvišje zaposlitvene kategorije strokovnjakov).⁷

6 Nezaposlenih respondentov je bilo v našem vzorcu 50, torej okoli 6,5 % celotnega vzorca.

7 V študiji N. Stropnik z Ekonomske fakultete o spodnjem srednjem razredu je ta opredeljen nominalno glede na dohodek, kot tisti, ki »ni eksistencialno ogrožen, je pa – večinoma prav zato – na specifičen način prikrajšan za različne oblike socialne in druge pomoči« (2002: 1). Opredelitev torej temelji na dohodkovnem položaju in srednji razred nima tu nobenih specifičnih družbenih značilnosti, temveč njegov »sredinski« položaj odraža le položaj nad socialnim minimumom in nad pragom revščine, kot ga definira Eurostat. V nadaljevanju so v študiji potem ugotavljali značilnosti tako nominalno določenega spodnjega srednjega razreda, kot je npr. izobrazbena struktura (24,3 % jih ima dokončano osnovno šolo, 34 % poklicno, 30,6 % pa srednjo).

2 Zgodovina razrednih razmerij in ustvarjanje kulturnih meja

Družbe se seveda razlikujejo glede na to, kako pomembno vlogo v konkretni družbi igra »ustvarjanje meja« med različnimi razredi in statusi. Kako izrazite so meje med statusnimi/razrednimi skupinami, kako se te meje reproducirajo v interakciji in v kakšnem jeziku se te meje legitimirajo? Ta jezik ali ideologija razrednih in statusnih meja (pa tudi etničnih, rasnih, generacijskih, spolnih) se razlikuje v različnih družbah zaradi različnih kulturnih repertoarjev, ki izhajajo iz politične in ekonomske zgodovine teh držav.⁸ Ker se simbolne meje pogosto ustvarjajo v prvi vrsti na diskurzivni ravni, je končni učinek simbolnih meja kristalizacija diskurzivnega ustvarjanja meja v institucionalno diskriminacijo. Meje torej ne ustvarjajo le tipizacij in konceptualnih distinkcij, s tem da na podlagi teh tipizacij kategorizirajo objekte, ljudi, prakse, pa tudi čas ali prostor, temveč potencialno ustvarjajo tudi neenakosti. So namreč ključni medij, skozi katerega posamezniki »pridobivajo status, monopolizirajo resurse, se obvarujejo pred grožnjami ali legitimirajo svoje družbene prednosti, pogosto glede na superiorni stil življenja, navade, značaj ali kompetence« (Lamont 1992: 12).

V Sloveniji je zaradi historičnih razlogov klasifikacija med razredi šibkejša kot v državah, kjer imajo družbene razlike korenine že v fevdalno-imperialni preteklosti, diferenciacija med statusnimi skupinami v Webrovem smislu pa je manjša kot v nacionalnih okoljih, kjer so taksonomične meje med razredi izrazitejše. Te se, kot npr. v Veliki Britaniji, tradicionalno reproducirajo predvsem preko sistema t. i. neodvisnih zasebnih srednjih šol kot vzporednega sistema javnemu šolstvu. Te šole obiskuje okoli 10 % otrok britanskega zgornjega razreda in višjega srednjega razreda, nekateri tudi od predšolske dobe dalje.⁹ Svojim učencem ne posredujejo le kognitivnega znanja za odpiranje poti do »Oxbridgea« in drugih dobrih univerz, temveč bodočo elito tudi performativno ustvarjajo: s pomočjo jezika, ritualov, ceremonij, rutinske interakcije, z discipliniranjem telesa, s kapitalom tradicije in nenehnim nagovarjanjem teh študentov kot smetane družbe. Elita in njene mreže alumnov so torej že ustvarjene, preden pridejo ti učenci do relativno dostopnega in multikulturnega britanskega univerzitetnega sistema. S. R. Khan (2011: 136, 192), ki analizira ustvarjanje elite na eni od ameriških elitnih srednjih šol (St Paul's), v odlični sociološki analizi interakcijskih ritualov srednješolcev analizira performativno ustvarjanje privilegirane elite, za katero je značilna »naravna« in utelešena sproščena lahkotnost, ki spremlja vse, kar počnejo: »Biti elita ne pomeni le imeti nekaj specifičnega, prav tako ne pomeni nečesa 'notri' v akterju (veščine, talent in človeški kapital); elita je utelešen performativni akt,

8 Glej Collinsovo razpravo o situacijski stratifikaciji (Collins 2004: 258–295). V neke vrste mikrosociološki predelavi weberjansko razumljenega razmerja med razredom, statusom in močjo pa M. Lamont analizira ameriški in francoski višji srednji razred ter ugotavlja razliko v kulturnih repertoarjih vrednotenja med ZDA in Francijo. Ugotavlja, da igra v ZDA »ustvarjanje meja« (moralnih, družbeno-ekonomskih ali kulturnih) manj pomembno vlogo kot v Franciji. Francozi pogosto ustvarjajo družbeno-ekonomske meje ob tem, ko vzpostavljajo kulturne meje, Američani pa pogosteje podrejšajo kulturne meje moralnim mejam (Lamont 1999: 13; Lamont in Thévenot 2000: 16), tako da se estetski kriteriji pogosteje podrejšajo moralnim kriterijem.

9 Ta delež se poveča v zadnjih dveh letih srednje šole (v t. i. *Sixth Form*), ko poskuša več staršev višjega srednjega razreda poslati otroke na zasebne »neodvisne« šole, predvsem zaradi konkurenčnih prednosti, ki jih te šole dajejo otrokom v zadnji fazi srednje šole pri maturitetnih pripravah za sprejem na elitne univerze.

ki ga omogoča tako tisto, kar imamo, kot tisto, kar je vtisnjeno v nas in kar spremlja celoto izkustev v okviru elitnih institucij (šol, klubov, družin, omrežij itd.) /.../, kar St Paul's uči, je stil učenja, ki hitro postane stil življenja.« Meritokratski kriteriji in meritokracija torej ni nikoli abstraktna in ahistorična, izraz individualnih sposobnosti in trdega dela, temveč je vedno kontekstualna, tako da naturalizira družbeno konstituirane distinkcije. Ustvarja se vtis, da so razlike v doseženih rezultatih enostavno odraz človeških značilnosti in ne okoliščin, v katerih so te distinkcije ustvarjene.¹⁰

V nadaljevanju podajamo elementaren opis zgodovinskih okoliščin, ki so oblikovale razredna razmerja v Sloveniji. Na tej podlagi bo mogoče lažje razumeti naravo teh razmerij in povezanost različnih oblik kulturnega kapitala z družbenim položajem. Ključnega pomena je, da se večina prebivalstva v slovenskih deželah vse do 20. stoletja uvršča v kategorijo malega kmeta ali dninarja, medtem ko je meščanstva in industrijske elite zanemarljivo malo. Kmetijstvo je bilo torej vse do prve svetovne vojne v slovenskih deželah najpomembnejša gospodarska panoga, s katero se je preživljala večina prebivalstva, hkrati pa je bilo to kmetijstvo nerazvito in z neugodno posestno strukturo, saj je imela ob koncu 19. stoletja več kot polovica kmetij po manj kot 5 ha zemlje. Že habsburška monarhija v celoti je zaostajala za industrijskim razvojem v Evropi, na slovenskem ozemlju pa so dosežki industrijske revolucije zaostajali za več desetletij. Pomemben odmik od evropskega razvoja so prinesla še zadnja desetletja 19. stoletja, predvsem zaradi načina dokončne odprave fevdalizma – zakon iz 1868, ki je dovoljeval svobodno delitev kmetij, je namreč prispeval k intenzivnemu procesu drobitve kmetij (glej Fischer 2005). Kmetije so bile nerazvite, hektarski donosi pa nizki, kar četrtno manjši kot avstrijsko povprečje, dvakrat manjši kot v Nemčiji in trikrat manjši kot recimo na Danskem (glej Kresal 1998: 34). Industrija konec 19. stoletja ni bila dovolj razvita, da bi ponujala dovolj delovnih mest za presežek kmečkega prebivalstva, bolje plačana dela, npr. na železnici, pa so prevzemali Neslovenci, saj je bila kvalifikacijska struktura prebivalstva slaba (n. d.: 37). Delež kmetijskega prebivalstva na današnjem slovenskem ozemlju je bil še v letu 1857 83,3 %, leta 1890 75 % in je šele do leta 1910 padel na 66,7 %, delež prebivalstva, ki se je preživljal z obrtjo in industrijo pa je tedaj zrasel na borih 12,8 %.¹¹ Delež kmetov se je po drugi svetovni vojni zmanjšal na 48,9 %, potem pa strmo padal, vse do 7,6 % v letu 1991 in do okoli 5 % dvajset let kasneje. O večinsko revnem kmečkem prebivalstvu v preteklosti govorijo tudi podatki iz davčne statistike z začetka 20. stoletja. F Kresal (1995: 422) npr. pravi, da je bilo v letu 1912 na Kranjskem po davčni statistiki dvainpolkrat manj osebne dohodnine, petkrat manj davka od rent in osemkrat manj davka od plač na prebivalca, kot je bilo avstrijsko državno povprečje. Na osnovi distribucije osebne dohodnine avtor ugotavlja, da je bila pred prvo svetovno vojno plast premožnejšega prebivalstva na Kranjskem izjemno tanka, po prvi vojni pa nič obsežnejša in je znašala okoli 3 % slovenskega prebivalstva (prav tam). Do druge svetovne vojne se je v tem oziru zelo malo spremenilo. Lazarević (2013)

10 Tako ekonomski kot kulturni pristop k raziskovanju razrednosti obravnava družino kot osrednjo za reprodukcijo razrednih neenakosti.

11 Razlike v deležu kmečkega prebivalstva znotraj Evrope so bile velike: če je bil v slovenskih deželah ta delež sredi 19. stoletja več kot 80 %, je bil npr. v Rusiji 81 %, v ožji Avstriji 64 %, v Franciji 59 %, v Prusiji 49 %, na Danskem 45 %, na Nizozemskem in v Angliji pa le še 34 % oz. 14 % (glej Broadberry in O'Rourke 2010: 149).

tematizira povezanost med ekonomsko razvitostjo in značilnostmi družbe po prvi svetovni vojni in pri tem ugotavlja, da je bilo slovensko okolje še med obema vojnama ekonomsko ter poklicno in izobrazbeno nerazčlenjeno, socialno homogenizirano na predmodernih predpostavkah, osnovna dejavnost je bilo kmetijstvo, stopnja komercializacije je bila nizka, industrializacija zelo pozna, raven samooskrbe pa velika. Ravno organizacija kmetijstva je bila zaradi ekonomske in socialne samozadostnosti velika ovira na poti v modernizacijo ekonomije. Slovenska družba je bila praktično brez podjetniškega meščanstva, elite pa so bile izrazito enostransko humanistično izobražene (duhovniki, učitelji, še pravniki) in zazrte v »kmetstvo kot nosilca narodne zavesti« (n. d.: 117). Slovenija je bila tako del evropskega tretjega sveta ter »ujeta v začarani krog revščine« (n. d.: 116). Po Lazarevičevem mnenju imamo poleg ideološko-politične homogenizacije, ki se je zavzemala proti vsem modernizacijskim procesom, ki so nujno pospeševali ekonomsko in intelektualno diferenciacijo, v tem času opravlja tudi s homogenizacijo ljudstva v revščini. Naj tej podlagi torej lahko domnevamo, da se je diferenciacija oz. razslojevanje odvijalo kvečjemu med kmečkim prebivalstvom.¹²

3 Pseudopsihologija neenakosti in povratak k strukturam

Kakšno je danes stanje na področju ekonomskih razlik v Sloveniji, kakšna je reprezentacija in percepcija te neenakosti ter kaj to pomeni za raziskovanje kulturnih distinkcij? Slovenija je skupaj z Islandijo in Norveško po dohodkih prebivalcev trenutno med tremi najbolj egalitarnimi državami v Evropi. Koncentracija dohodkov se v statistiki izraža s t. i. Ginijevim količnikom, kazalnikom, ki meri, kako je dohodek porazdeljen med prebivalstvom na podlagi kvintilnih razredov. Ginijev indeks kot mera neenake distribucije dohodka je bil leta 2010 23,8 % in je bil skozi vsa leta stabilen.¹³ Slovenska vrednost je že nekaj let med najnižjimi v Evropi in v zadnjih letih se to razmerje ne spreminja. Stanovnik in Verbič (2012: 11) ugotavljata, da je Ginijev koeficient v Sloveniji dosegel vrh v poznih devetdesetih letih in rahlo padel v prvih letih po letu 2000, čeprav povečanja neenakosti v poznih devetdesetih letih ne pojasnjujeta. Po Eurostatovih podatkih je bil delež dohodka med kvintilnimi razredi leta 2011 3,4. To pomeni, da so bili dohodki dvajsetih odstotkov ljudi na vrhu družbene lestvice 3,4-krat višji od tistih na dnu lestvice. Oba podatka torej kažeta na zelo egalitarno porazdelitev dohodka, saj je evropsko povprečje znašalo 5,0.¹⁴

Egalitarna distribucija dohodkov in egalitarizem kot prevladujoča družbena ideologija, ki je bila značilna za Slovenijo že v njenem jugoslovanskem času (glej Hafner Fink 1994: 144),

12 O (republiških) stratifikacijskih sistemih v bivši Jugoslaviji glej Hafner Fink (1994). Kot navaja avtor, so bile razlike med najvišjimi in najnižjimi dohodki že (ali še) v socializmu v Sloveniji med najnižjimi v Jugoslaviji, čeprav so bile razlike med razredi primerjalno največje (n. d.: 192). V Sloveniji je izobrazba pomembneje določala dohodek kot razredni položaj, razponi med najvišjimi in najnižjimi dohodki pa so bili manjši kot v drugih jugoslovanskih republikah.

13 Glej Vrabič Kek (2012: 9). Ginijev koeficient ima lahko vrednost med 0 in 1, kjer 0 predstavlja popolno enakost in 1 absolutno neenakost, merimo pa ga v odstotkih med 0 in 100 %.

14 Leta 2011 je bilo razmerje med kvintilnimi razredi (80/20) na primer v Nemčiji 4,4, na Hrvaškem 5,6, v Veliki Britaniji 5,4, na Češkem 5,9 in v Avstriji 3,7.

se v naši študiji kažeta tudi v podatkih o samoumeščanju respondentov na hierarhični lestvici.¹⁵ Ko smo jih vprašali, kako bi sebe umestili na lestvici družbene hierarhije od 1 do 10, se je večina respondentov vseh kulturnih tipov, izobrazbenih stopenj ali poklicnih razredov umestila na lestvici na sredino med 5 in 6. Respondenti, z naše strani uvrščeni v nižji razred (na podlagi poklicne klasifikacije ESeC), so sebe uvrstili na 5,15, tisti, ki so bili na podlagi poklicne razredne klasifikacije uvrščeni v zgornji srednji razred/višji razred, pa so se na lestvici uvrstili na 6,10. Med najnižjimi in najvišjimi poklicnimi razredi je torej glede na ta kriterij manj kot ena stopnička razlike, tako vrh kot dno družbe pa kot da bi bila prazna. V Mariboru se na splošno uvrščajo nekoliko višje kot v Ljubljani, mlajši respondenti se uvrščajo višje kot starejši. Samouvrščanje tako kaže na majhne neenakosti, ki se ujemajo s statističnimi podatki. Če percepcije razlik ne primerjamo po poklicnih razredih, temveč po izobrazbenih kategorijah, je razlika nekoliko večja. Tisti z osnovno šolo se na lestvici od 1 do 10 v povprečju uvrščajo na 4,51, tisti z visoko izobrazbo pa na 6,26. Institucionalizirani kulturni kapital torej pomembneje vpliva na percepcijo lastnega položaja v družbeni hierarhiji kot pa poklicni razred in ekonomski položaj.

Ti podatki kažejo protislovje med statističnimi podatki o neenakosti dohodkov, predstavijo o neenakosti v slovenski družbi in pa podoba o idealni družbeni strukturi ter govorijo o prevladi egalitarnega diskurza. Kažejo pa tudi splošno »razidentificiranje« ljudi od razredne pripadnosti (glej Savage, Silva in Warde 2010); posebej izginja identifikacija ljudi z delavskim razredom. Samoumestitev in samopercepcija respondentov tako odražata majhno stopnjo neenakosti v dohodkih, ki je v skladu s statističnimi podatki.¹⁶ B. Malnar (2011: 955) na podlagi preteklih raziskav o percepciji neenakosti ugotavlja, da čeprav se večina respondentov v različnih slovenskih raziskavah vedno umesti na sredino lestvice, kar odraža majhne razlike, obenem isti respondenti v celoti drugače presojuje slovenske razlike v dohodkih. V različnih analizah se kaže, da interpretirajo te razlike kot velike, kot mnogo prevelike in kot mnogo večje, kot so v resnici na podlagi statističnih podatkov. Hkrati vedno večji delež respondentov meni, da bi morali razlike v družbi zmanjšati.

Percepcija neenakosti pri respondentih je posreden odmev slovenskega političnega in medijskega diskurza o družbenih razlikah. V javni tematizaciji družbenih razlik v Sloveniji močno prevladuje protislovni populizem, za katerega je značilna svojevrstna kombinacija neoliberalizma in skupnostnega egalitarizma. Posebej v medijskem diskurzu je strukturalna neenakost individualizirana, obravnavana kot moralni problem družbe ali psihološki

15 V okviru raziskave *Kultura in razred* (Luthar in dr. 2011) so imeli respondenti na voljo risbe petih družbenih struktur, ki so bile vizualno predstavljene glede na hierarhične delitve (recimo piramidalno strukturo z maloštevilno elito ali pa družbo v čebulasti obliki z veliko ljudmi na sredini). Spraševali smo jih po tem, katera upodobitev najbolj predstavlja dejansko slovensko družbo in katera bi predstavljala idealno družbeno strukturo. 58 % anketirancev meni, da je idealna družba taka, kjer je večina ljudi na sredini hierarhične lestvice.

16 Zelo verjetno je, da so v Sloveniji neenakosti, ki izvirajo iz lastništva predvsem nepremičnin, mnogo večje, posebej po denacionalizaciji in privatizaciji. Glej na primer članek *Enakost. Bogata in revna Slovenija* (I. Mekina in K. Košak, Mladina št. 28, 12. 7. 2013). Te neenakosti je v tranzicijskih razmerah pogosto težko meriti, predvsem pa statistična metoda ne more zaznati majhnega odstotka zelo bogatih v vzorcu ali pa teh v vzorcu sploh ni. Delež lastnikov kapitalistov v anketnih podatkih odraža njihov delež v celotni populaciji, tako da je tako majhen, da njihova uvrstitev v zgornji/zgornji srednji razred nima nobenih pomembnih posledic za sklepanje o zvezi med recimo razrednimi razlikami in kulturnim kapitalom.

problem posameznika, ki predstavlja odklon od ideala monokulturne nacionalne »skupnosti istosti«. Mediji so polni psevdopsihološke obravnave revščine in privilegijev, tajkunstva in pomanjkanja, toda vprašanje »družbenih razlik« je obravnavano znotraj okvira moralne nedostojnosti ali moralne nedopustnosti. Dokazovanje v informativnih medijskih žanrih je praviloma anekdotično, moraliziranje pa je osrednji motor pripovedi. Na televizijah prihaja posebej v informativno-dokumentarnih zgodbah do standardne strategije vizualizacije emocij in prikazovanja revnih ljudi kot spektakelskih objektov, kjer izkustveni vidik v veliki meri nadomešča analizo in kjer je vizualno podpornik spontane ideologije – to pomeni, da potrjuje, kar že tako ali tako vemo in verjamemo (dober primer je npr. oddaja Tednik). Bolj kot o medijski obravnavi neenakosti bi lahko govorili o melodramatizaciji revščine v okviru osebnih zgodb, kjer je osebno izkustvo uporabljeno kot edini dokaz in kjer melodrama nadomešča analizo kompleksnosti razrednih razlik. Z individualizacijo obravnave ter redukcijo razrednih razlik na moralno in psihološko vprašanje so kompleksne diskriminacije mistificirane, družbeni in politični prostor pa drastično poenostavljen.¹⁷ Razlike se torej obravnava skozi manihejsko dvojnost med izredno revnimi in izredno bogatimi ter kot moralni problem družbe, ne kot historični fenomen, ki zadeva sistematično strukturiranje družbenih in ekonomskih priložnosti, ki se reproducira skozi generacije. Ali če parafraziramo J. Schor, mala umazana skrivnost slovenske družbe je, da biti »običajen« Slovenec ne pomeni biti srednjega razreda.¹⁸

Individualizacija in psihologizacija družbene diferenciacije ni nekaj, kaj bi bilo samo lokalno specifično, temveč predstavlja splošno neoliberalno mistifikacijo razrednega strukturiranja, ki jo najdemo tudi drugje.¹⁹ Ne moremo je pripisati le ideološkemu premikom, temveč je tudi rezultat strukturnih ekonomskih in družbenih sprememb. V Sloveniji je ta mistifikacija specifična, prvič, zaradi tako močne prevlade melodramatične obravnave v informativnih žanrih. Tam, kjer je moraliziranje osrednji motor pripovedi, postane osebno in zasebno pojasnjevalni okvir, znotraj katerega se govori o družbi, osebno/psihološko pa je dojeto kot motor dogajanja. In drugič, individualizacija je povezana z vseprisotno »nacionalizacijo« javnega življenja v postsocializmu, kjer so ljudje rutinsko nagovarjani kot zaokrožena, edinstvena skupnost solidarnih rojakov, kjer interne razlike ne bi smele igrati nobene vloge. Hkrati pa identitetno uokvirjanje in reifikacija nacionalne identitete kot temeljne istosti igra ključno vlogo tudi pri rekonfiguraciji razreda z etničnostjo in spolum kot drugima dvema pomembnima oblikama družbenega razlikovanja.

Lahko bi rekli, da je osrednji ideološki okvir teh obravnav t. i. »radikalni egalitarizem« (Županov 1995/2011). Županov v svojem klasičnem tekstu jugoslovanske sociologije razume radikalni egalitarizem kot osrednjo družbeno vrednoto v postjugoslovanskih družbah, ki izhaja iz agrarne tradicije tega »evropskega tretjega sveta« in je v okviru

17 O medijskem okvirjanju razreda glej Kendall (2005). O reprezentaciji razreda v slovenski televizijski popularni kulturi glej Jontes (2011), Sitar (2013).

18 »The dirty little secret of American society is that not everyone did become middle class« (Schor 1998: 96).

19 Za etabrirane politične stranke je danes na splošno značilno distanciranje od kakršnikoli razrednih konotacij. Revščina je moralno nedopustna in interpretirana kot problem »družbene izključenosti«, ne pa kot rezultat razrednih procesov (glej tudi Crompton za Veliko Britanijo (2008: 3)).

zamudniških vzorcev modernizacije.²⁰ Ideologija radikalnega egalitarizma se nanaša na distribucijo družbenih položajev in alokacijo družbenih nagrad. Če torej govorimo o enakosti možnosti, imamo opravka enostavno z egalitarizmom, če pa govorimo o alokaciji resursov (enakosti rezultatov), govorimo o radikalnem egalitarizmu ali t. i. ideologiji enakih trebuhov. Zanj je konstitutiven tudi antiintelektualizem, tako da kot intelektualna uravnilovka pomeni ideologijo enakih sposobnosti in tako implicira tudi antiprofesionalizem.²¹ Popularnomedijska tematizacija neenakosti, ki temelji na ideji »radikalnega egalitarizma«, bolj preprečuje razumevanje strukture družbene neenakosti kot pa jo razkriva. Hegemonija radikalnega egalitarizma je krhka, saj v sodobni družbi hkrati obstajajo kontradiktorne vrednote, tako da radikalni egalitarizem z avtoritarnostjo, antiintelektualizmom in anti-profesionalizmom obstaja hkrati z vrednotami tržne ekonomije in tekmovalnega neoliberalnega individualizma ali individualnega utilitarizma, kot pravi Županov. Po drugi strani pa je gotovo različno distribuiran med družbenimi razredi (glej tudi tukajšnjo študijo A. Trdina in A. Vezovnik o »političnih etosih« v Sloveniji in njihovem razmerju do razrednih položajev).

Kakšno izhodišče nam podatki in zgodovinska kontekstualizacija iz našega uvoda ponujajo za analizo kulturnih distinkcij in distinkcij na izbranih področjih vsakdanjega življenja? Ena od možnih tez je, da ravno zaradi relativnega ekonomskega egalitarizma, ki je značilen za razporeditev in prerazporejanje dohodkov v Sloveniji že desetletja, ter zaradi hegemonije egalitarističnega diskurza in protislovnega populizma, ki se kaže tudi v protislovju med predstavo respondentov o dejanskem stanju neenakosti in njihovo predstavo o idealni družbeni strukturi, proces družbene diferenciacije poteka predvsem na področju kulturnih distinkcij. To pomeni, da ima kultura ali »imeti kulturo« lahko pomembno mesto pri družbenem razlikovanju in pri reprodukciji življenjskih prednosti. Pri relativno majhnih razlikah v dohodkih (verjetno pa ne tudi v bogastvu) se morda srednji razred, ki je najbolj odvisen od formalnega izobrazbenega in neformalnega kulturnega kapitala, bolj intenzivno ukvarja z dobičkom, ki ga prinašajo kulturne kompetence, ki lahko delujejo kot simbolni kapital.

Tako je v razmerah majhnih statistično ugotovljenih ekonomskih razlik med 90 % prebivalstva še posebej pomembno, da v razpravo o neenakostih vključimo vprašanje kulturnih resursov in njihove vloge pri reprodukciji neenakosti.²² Naši podatki kažejo, da se kljub ekonomsko relativno egalitarni družbi, kar se tiče dohodkov, in kljub nižjim taksonomičnim mejam med razredi tudi v Sloveniji lastništvo kulturnega kapitala, merjenega najbolj

20 Glej tudi Lazarevičovo razpravo, ki jo navajamo zgoraj (Lazarevič 2013), ki prav tako ugotavlja prevladujočo močno moralizirajočo protipodjetniško ideologijo v Sloveniji v času pred in med obema vojnama, za katero je značilno, da se »premoženjska in podjetniška diferenciacija karakterizira kot kapitalistična dejavnost, ki se enači z grabežljivostjo in sebičnostjo« (n. d.: 117). Kot taka je torej v nasprotju z imaginarnim slovenskim nacionalnim značajem..

21 Županov (2011/1995) meni, da je »radikalni egalitarizem« ali egalitarni sindrom dediščina agrarne preteklosti postjugoslovanskih družb. Radikalni egalitarizem je gotovo povezan tudi s historično vlogo katolicizma v Sloveniji. Ne gre za katolicizem kot religioznost ali kot prakticirano vernost, temveč kot sistem sekularnih vrednot.

22 Po weberjansko bi rekli, da so tudi ekonomski položaji vsaj delno konstituirani preko procesa statusnega vrednote-nja in da so torej »ekonomski« strukturni položaji vedno tudi »družbeni«. V ekonomske principe vdirajo torej elementi statusa.

rudimentarno s stopnjo formalne izobrazbe, akumulira in reproducira, hkrati pa se kaže tudi izobrazbena homogamija (visoko izobraženi se poročajo z visoko izobraženimi). V našem vzorcu ima na primer 36,3 % respondentov z visoko izobrazbo starše z višjo ali visoko izobrazbo, medtem ko je teh med respondenti z osnovno šolo ali poklicno izobrazbo le 7 %. Hkrati ima 60 % tistih, ki se sami uvrščajo v višji srednji/višji družbeni razred, starše z visoko izobrazbo. Tudi poklicnorazredna klasifikacija (ESeC) kaže na proces reprodukcije razrednih položajev v Sloveniji: več kot 40 % višje izobraženih respondentov ima starše v najvišjem poklicnem razredu, skoraj 65 % tistih z osnovno šolo pa ima starše v dveh nižjih razredih. Sociologa Flere in Lavrič sta leta 2005 ugotovila, da je imelo leta 2003 66,7 % mariborskih študentov očete, ki so prihajali iz višjega in srednjega sloja, čeprav je predstavljal ta sloj na nacionalni ravni le 37,3 % vsega aktivnega prebivalstva v Sloveniji (Flere in Lavrič 2005: 739). Avtorja sicer tudi pravita, da v zadnjih desetletjih vpliv izobrazbe staršev na formalno izobraženost posameznika kontinuirano upada.²³ Domnevamo lahko, da se zaradi dostopnosti visokega izobraževanja in posledične inflacije visokošolskih diplom v Sloveniji kulturni kapital, ki ga prinaša visoka izobrazba, sam po sebi zmanjšuje, toda po drugi strani diferencira. Zmanjševanje formalnega razlikovanja, ki ga prinaša visokošolska diploma, prikriva nove mehanizme reprodukcije in distinkcije (študij v tujini, diferenciacija programov in fakultet na tiste za otroke iz delavskih družin in na tiste, kamor se prevladujoče rekrutira srednji razred, in podobno).

4 Strukture in interakcije

Ugotavljali smo, da je v razmerah, kjer je »radikalni egalitarizem« eden glavnih diskurzivnih virov, ki uokvirjajo debato o neenakosti, vprašanje kulturnih resursov in njihove vloge pri reprodukciji neenakosti še posebej pomembno. V tej študiji se vprašanja vloge kulture pri razrednih distinkcijah sicer lotevamo na strukturni ravni, vendar bi radi v zaključku poudarili tudi pomen interakcijskega pristopa k družbeni stratifikaciji in pomen analize diskurzivne konstrukcije razlik, še posebej kulturnih, ter vprašanje jezika, s katerim se meje/razlike legitimirajo. Tako strukturni kot interakcijski »pristop« se ukvarjata z družbenim razlikovanjem in socialno distanco, toda na drugačen način. En problem strukturnega pristopa, ki ga omenja Bottero (2005: 6), je ločitev »strukture« od »delovanja«, ki ga neizogibno povzroči strukturni pogled na neenakosti. »Dominantna« strukturna lokacija, ki jo v večini empiričnih študij določajo ekonomski kazalniki, lahko namreč pojasni le del praks in vedenja. Vprašanje kulturnih identitet in konstitutivne vloge kulturnih praks v družbeni hierarhiji tako ostaja zanemarjeno.

23 Glej tudi Flere in dr. (2009: 96) o družbeni stratifikaciji in šolski uspešnosti, kjer avtorji v zaključku ugotavljajo, da je »slovenska šola sistematično selektivna. To se lahko oceni tudi pozitivno. Šola namreč inteligentne dijake, notranje kontrolirane, s kulturnimi dejavnostmi ukvarjajoče se, za tiste z urejenim družinskim življenjem (četudi znotraj enostarševske ali reorganizirane družine), tiste s pozitivno samopodobo, dekleta, ampak tudi tiste iz višjih slojev izvirajoče - nagraduje in povišuje. Ta proces ima sistematičen značaj in ustreza podobi meritokratične šole v stratificirani družbi«. Uspešnost je po njihovem v veliki meri določena z dejavniki, ki so zunaj dosega šolske politike. Tako ima po njihovih ugotovitvah prisotnost visoko izobražene matere največji vpliv na šolsko uspešnost otroka.

Če prevladujoči pristopi k stratifikaciji definirajo strukturo družbenih skupin in nato pogledajo odnose med temi skupinami, odnosni pristopi to metodo obrnejo in uporabljajo strukturirane družbene odnose, da ugotavljajo naravo stratifikacijskega reda (Bottero 2005: 8). Teorija prakse, ki je imela velik vpliv na družbene vede v zadnjih letih, izhaja iz stališča, da so razredne neenakosti reproducirane, vzdrževane in modificirane skozi dnevne aktivnosti posameznikov.²⁴ Prakse same torej lahko proizvedejo principe določene ureditve, hkrati pa so ti principi lahko reproducirani skozi prakse. Tako »struktura« ni nekaj, kar determinira kulturne izbire, temveč jo je bolje razumeti, kot da sestoji iz utrjenih tipičnih izbir, ki jih ljudje redno prakticirajo. To pa ne pomeni, da je neenakost mogoče reducirati na individualno delovanje, temveč govorimo o medsebojni igri utelešenih praks in institucionalnih procesov, ki skupaj generirajo neenakosti različnih vrst.

Rituali v vsakdanjem življenju so uprizoritve, ki, kot pravi Durkheim, »držijo družbo skupaj«, toda na stratificiran način, saj se preko ritualov vzdržuje razredna struktura, hkrati pa so rituali orožje za pogajanja glede te strukture (gl. Collins 1985/1994: 219). Kot pravi Collins (n. d.: 234), interakcijski rituali konstituirajo kulture različnih razredov. Toda bolj kot za instrumentalno namernost pri teh interakcijah/praksah klasificiranja gre tu za praktične utelešene kode, ki so podlaga uprizarjanju. Uprizarjanje je torej »diskretna konkretizacija kulturnih predpostavk« (Edensor 2002: 90). Družbena hierarhija se reproducira v vsakdanjem delovanju in skozi vsakdanje izbire (iskanje partnerja, prijateljske zveze, potrošne izbire, estetske izbire, politične ali etične izbire) in je posledica ali stranski produkt rutinskih odnosov. Ali kot pravi Warde (2005) v razpravi o uporabi »teorije prakse« v študijah potrošnje, niso potrošne prakse tiste, ki izhajajo iz želja, temveč želje izhajajo iz praks. V tem smislu je razred nekaj, kar obstaja skozi uprizarjanje razreda, in je performativna kategorija.²⁵ Kulturne preference ter izražanje in uprizarjanje teh preferenc (tudi v anketni situaciji) razumemo kot mikropolitčne prakse razlikovanja (distinkcije) in približevanja, ki niso le funkcija razlik na drugih področjih, na primer na ekonomskem ali poklicnem, temveč prispevajo h konstituciji razrednih razlik. Meje tako oblikujejo sistem pravil, ki usmerja interakcijo.

5 Vsebina monografije

Študija je razdeljena na tri tematske sklope. V prvem delu študije obravnavamo najprej družbeni zemljevid »vrednot in stališč« prebivalcev Ljubljane in Maribora (Trdina, Vezovnik), potem pa družbeni zemljevid kulturnih preferenc oz. kulturnega okusa (Luthar). Sledi sklop o družbeni strukturiranosti medijskega občinstva (Jontes, Oblak Črnič), v tretjem sklopu pa avtorji obravnavajo štiri izbrana področja vsakdanjega življenja in vlogo

24 Pri »teoriji prakse« ne gre za koherentno šolo, temveč za raznovrstne pristope s tako različnimi zastopniki, kot so npr. de Certeau, Bourdieu, Giddens, Foucault ali Latour (glej npr. Warde 2005; Scheer 2012). Teorija prakse izhaja iz predpostavke, da subjekt (ali akter) ne predhaja praksi, temveč je produkt praks in torej obstaja le skozi izvajanje družbenih praks. V tem smislu je razred nekaj, kar obstaja skozi uprizarjanje razreda. Glej Scheer (2012: 200).

25 Glej Bernik in Trbanc (2005) o samouprizarjanju slovenskega srednjega razreda v dnevnikih v Delovi Sobotni prilogi.

razrednih distinkcij na teh področjih (telo in zdravje, hrana in vegetarijanstvo, šport, ter vzorci intimne komunikacije med partnerji).

A. Trdina in A. Vezovnik v svoji študiji zemljevida »vrednot in stališč« v obeh slovenskih mestih postavita pod vprašaj raziskovanje vrednot in stališč v okviru paradigme osebnosti, na kateri temelji večina konvencionalnega raziskovanja vrednot in ki implicira, da so vrednote in stališča artikulacija osebnostnih značilnosti respondentov, četudi so te družbeno konstituirane. Perspektivo »paradigme osebnosti« nadomestita z raziskovanjem vrednot kot organizacije diskurza v kontekstu razrednih neenakosti in v kontekstu boja med družbenimi položaji. V svoji empirični analizi avtorici izhajata iz predpostavke, da se razredna stratifikacija »etičnih drž« v tranzicijskih družbah krepí, predvsem zaradi posebnih političnih okoliščin in gospodarskih prelomov. Lotevata se vprašanja, v kolikšni meri politično-moralne meje/distinkcije vzpostavljajo in vzdržujejo razredne delitve. Na zemljevidu vrednot in stališč v Sloveniji, ki ga oblikujeta z multikorespondenčno analizo, odkrivata štiri kolektivno tipične vrednotne etose, ki se vežejo na družbene razrede: 1) etos psevdoliberalcev, 2) kolektivno-liberalni etos intelektualnih upornikov ali etične elite, 3) moralo tipičnih tradicionalistov in 4) tranzicijsko utilitarno moralo. Glede vloge razreda pri strukturiranju etičnih mentalitet potrjujeta Bourdieujevo ugotovitev, da dokler ostajamo v redu »domače morale«, se z vzpenjanjem po družbeni lestvici povečuje tudi libertarnost in »strpnost«. To upravičuje že znane teze o avtoritarnosti delavskega razreda (gl. predvsem Lipset 1959). Družina več kot očitno ostaja poslednja trdnjava konservativnega etosa spodnjih razredov. Višji razredi, ki so bolj libertarni pri »domači morali«, so pri Bourdieuju bolj konservativni pri stališčih, ki zadevajo družbeno-politični red in delitev ekonomskih resursov. Drugače pa je v Sloveniji: v Ljubljani in Mariboru imajo prav višji razredi pri stališčih o družbenih, ekonomskih in političnih zadevah (npr. ekonomska redistribucija) bolj »revolucionarne« pozicije.

V nadaljevanju B. Luthar analizira vlogo kulturnih distinkcij v razredni strukturi obeh slovenskih mest. Sprašuje se, ali v Sloveniji kot dohodkovno relativno egalitaristični družbi, kjer so taksonomične meje med razredi tradicionalno nizke, v političnem in medijskem diskurzu pa prevladuje vrednota »radikalnega egalitarizma« (J. Županov), lahko govorimo o samostojni vlogi in morda pomembnejši vlogi kulturnih distinkcij pri vzpostavljanju razrednih razlik. Empirična analiza je pokazala obstoj petih ločenih razredno-kulturnih formacij, ki se med seboj razlikujejo glede na interno koherenten nabor okusov in preferenc na področju kulture: intelektualno-urbani kulturni tip, konvencionalni tip, domačijski tip, pasivni domačijski tip, komercialni tip. Med idealnotipskimi kulturnimi razredi in poklicnimi razredi ESeC obstaja sistematična homologija. Okusi so torej relativno tesno povezani z razrednimi položaji, še posebej na dnu in na vrhu hierarhične lestvice poklicnih razredov. Toda kulturni okusi so v Ljubljani in Mariboru determinirani tudi s spolom, generacijo in posebej z etničnostjo. Ti trije viri družbene neenakosti strukturirajo okus predvsem na dnu poklicne in estetske lestvice: pri nižjem in nižjem srednjem razredu spolna, generacijska in etnična diferenciacija posebej izrazito podpirajo učinek razrednih razlik. Ključna kulturna meja v Sloveniji ne poteka med visoko in popularno kulturo, temveč se kaže kot delitev med komercialno in lokalistično »domačijsko« kulturo

ter »visoko«, kozmopolitisko usmerjeno popularno kulturo. Med kulturnim okusom kot indikatorjem kulturnega kapitala ter političnimi vrednotami in stališči (oz. etičnimi držami) obstaja ujemanje, ki prav tako kaže na cepitev na lokalno/kozmpolitisko in govori o politični dimenziji popularne kulture.

V drugem delu posebej obravnavamo stratifikacijo medijske potrošnje ter se osredotočamo na televizijo in nove medije. D. Jontes v poglavju o televizijskem okusu preverja razredno in izobrazbeno pogojenost televizijskih preferenc. Na začetku se dotakne tehnoloških sprememb, ki vplivajo na individualizacijo gledanja televizije, analiza podatkov pa pokaže, da na televizijski okus sicer najbolj vplivata starost in spol, vendar pa igrata tudi razred in izobrazba kot indikatorja preferenc, izbir in averzij zelo pomembno vlogo pri posameznih segmentih televizijskega programa. Z razredom pričakovano narašča preferenčnost za dokumentarne in kulturno-umetniške programe, pada pa pri vseh ostalih. Tako v nasprotju z domala vsemi tujimi raziskavami pada preferenčnost tudi novicam, višnji srednji in zgornji razred torej precej nižje ocenjuje novice kot spodnji razred, kar je slovenska specifika. Analiza preferenčnosti posameznih oddaj poleg tega kaže izredno velike deleže (65–70 %) nepoznavanja tujih serij, ki bi jih lahko uvrstili na kakovostnejši del spektra televizijske produkcije. Na podlagi preferenc do televizijskih žanrov avtor oblikuje tri idealnotipske skupine okusov, ki jih poimenuje domači, informativni in tuji. Avtor zaključí, da televizija morda res ne igra osrednje vloge pri oblikovanju in ohranjanju kulturnih hierarhij, saj je zaradi dostopnosti in odsotnosti ekskluzivnosti njena vloga v tem kontekstu obstranska, a vseeno ne gre za področje brez razlikovanj.

Poglavje T. Oblak Črnič se ukvarja z uporabo novih medijev ali t. i. digitalnimi občinstvi. Pri tem izhaja iz predpostavke, da je struktura uporabnikov novih medijev večdimenzionalen fenomen: razlikuje se glede na intenziteto vključenosti posameznikov v digitalno kulturo in njihove prakse; nadalje glede na pomen, ki ga tehnologijam pripisujejo posamezniki v strukturi vsakdana, in tudi glede na stališča, ki jih oblikujejo do novih medijev. Položaj, ki ga tehnologije zasedajo v vsakdanjem življenju ljudi, je po njenem kompleksen preplet praks in rab, kot tudi preferenc, strahov in pričakovanj, ki jih posamezniki oblikujejo skozi (ne)rabe, pozicioniranje posameznika »znotraj« digitalne kulture pa je posledično rezultat prepletajočih se izkušenj, kulturnih predispozicij v obliki znanj in veščin ter tudi materialno objektiviranih razlik, ki so tesno povezane z medijsko in kulturno potrošnjo. S pomočjo empirične analize skuša odgovoriti na več medsebojno povezanih vprašanj: na kakšen način sta stopnja in način vpletenosti v digitalno kulturo povezani z razredno stratifikacijo ter kulturno in medijsko potrošnjo? Ali je mogoče govoriti o različnih, tipičnih skupinah oz. kategorijah uporabnikov, ki se med seboj izrazito ločujejo glede na razredno pozicijo? V kakšnem odnosu je način uporabe spleta z oblikami medijske in kulturne potrošnje ter kako so posameznikove preference do »starih« medijev povezane s praksami na internetu? Analiza, opravljena na vzorcu uporabnikov interneta v Ljubljani in Mariboru, kaže, da lahko govorimo o štirih tipičnih kategorijah digitalnih občinstev – tehnofobih, digitalno funkcionalnih, digitalnih entuziastih in tehnoskeptikih – ki vsaka na svojstven način odražajo specifično kombinacijo tehnoloških praks, pomenov in stališč, povezanih z njimi, ter kjer imata tako razred kot kulturni kapital precejšen vpliv.

V tretjem delu študije se pomaknemo na izbrana področja vsakdanjega življenja in na vprašanje razrednih razlik, ki strukturirajo prakse in preference na teh področjih. T. Kamin in B. Tivadar tako v poglavju z naslovom Telo, zdravje in razredno razlikovanje obravnavata načine, na katere se posamezna oblika kapitala lahko zamenja za »kapital zdravja«. S pomočjo Bourdieujevega koncepta kapitala oziroma njegovih različnih oblik (ekonomski, socialni, kulturni kapital) razpravljata o virih, ki jih imajo različne skupine ljudi na razpolago pri skrbi za svoje telo in zdravje. Ugotavljata, da se v Ljubljani in Mariboru tako pri skrbi za telo kot v samooceni zdravja odražajo izrazite razredne razlike. Pripadniki in pripadnice višjih razredov imajo več virov, s katerimi razpolagajo na področju zdravja, torej več vlagajo v svoje telo, prevzemajo več individualne odgovornosti za zdravje in poročajo o boljšem zdravju kot pripadniki in pripadnice nižjih družbenih razredov.

V nadaljevanju G. Starc in M. Pušnik v analizi razrednih distinkcij v športu ugotavljata, da v Sloveniji izbire športnih praks ne moremo neposredno povezovati z ekonomskim kapitalom, temveč predvsem z izobrazbo (torej institucionaliziranim kulturnim kapitalom). Z izbiro športne prakse posamezniki pri nas namreč ne potrjujejo simbolno svojega ekonomskega položaja, temveč z višanjem izobrazbe stopa v ospredje skrb zase, za dobro počutje in zdravje. Ta zdravstveno-higienični motiv je posebej izražen pri ljudeh z višjo izobrazbo, ki potemtakem svoje telo vidijo kot projekt, za katerega je treba skrbeti, medtem ko srednje in nižje izobraženi svoja telesa uporabljajo predvsem kot sredstvo za doseg cilja. V športne prakse jih torej žene predvsem manifestativno-storitveni motiv, saj pri njih prevladujejo izbire športnih praks, za katere je značilna javna telesna manifestacija moči. Ravno ta izobrazbena distinkcija pa nakazuje, da so pri nas izbire športnih praks razredno pogojene odločitve.

Študija A. Črničja najprej opredeli temeljne značilnosti vegetarijanstva kot heterogene in kontroverzne prakse, v naslednjem koraku pa podrobneje analizira odnos do različnih vegetarijanskih praks. Pri tem je bila osnovna pozornost namenjena različnim sociokulturnim dejavnikom, na podlagi katerih bi lahko sklepali o razredni identiteti vegetarijancev, po drugi strani pa je avtor ugotavljal tudi razredno pripadnost nasprotnikov in podpornikov vegetarijanstva kot prehranske/kulturne prakse. Ugotavlja, da je tudi pri nas vegetarijanstvo najbolj razširjeno med srednjim razredom (vanj se nadpovprečno uvrščajo sami, to samouvrstitev pa potrjujejo tudi njihovi mesečni prihodki in analiza poklicev, ki jih opravljajo). Pripadniki nižjega razreda vegetarijanstvu najbolj nasprotujejo, največ naklonjenih se uvršča v višji srednji razred. To prepričljivo potrjuje tudi analiza poklicev, saj skupina, ki opravlja nižje poklice (rutinska dela, nižji uslužbenci), vegetarijanstvu najbolj nasprotuje, po drugi strani pa med naklonjenimi očitno prevladujejo uvrščeni v višji poklicni razred (višji in vodilni zaposlitveni položaji in strokovnjaki).

V zaključku v poglavju o vlogi razrednih in spolnih distinkcij v vzorcih komunikacije med partnerji Z. Šadl najprej oriše terapevtsko kulturo kot razširjeno obliko sodobne emocionalne kulture, ki intimnost opredeljuje in diskurzivno konstituira kot lingvistično obliko izražanja. S pomočjo Giddensovega koncepta emocionalne komunikacije in drugih študij emocionalne intimnosti pokaže, da je pogovor ne le sredstvo, ampak samo bistvo intimne partnerske zbliznanosti. Namen študije je ugotoviti prisotnost dialoga med partnerjema in

s tem terapevtske senzibilnosti pri vodenju partnerskih odnosov, ravnanju z negativnimi emocijami in reflektivnem reševanju partnerskih konfliktov. Podatki kažejo, da je »pogovorna« intimitet široko sprejeta, vendar se kažejo razlike glede na spol in razredno pripadnost. Pri reflektivnem in verbalnem spoprijemanju z emocijami, kot tudi pri vrednotenju verbalne emocionalne komunikacije prednjačijo ženske in pripadniki srednjega razreda. Razlike v čustvenih slogih avtorica pojasnjuje z družbeno konstrukcijo spolov oz. z Bourdieuevim konceptom kulturnega kapitala, ki kaže, da je srednji razred emblematični subjekt terapevtske kulture.

Literatura

- Bennett, Tony, in dr. (2009): *Culture, Class, Distinction*. London: Routledge.
- Bernik, Ivan, in Trbanc, Martina (2005): Avtoportret višjega srednjega sloja: izjemnost in konformnost. *Teorija in praksa*, 42 (1): 65-86.
- Breen, Richard (2005): Foundations of a neo-Weberian class analysis. V E. Olin Wright (ur.): *Approaches to Class Analysis*: 31-50. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bottero, Wendy (2005): *Stratification. Social division and inequality*. New York, London: Routledge.
- Bourdieu, Pierre (2000/1979): *Distinction*. New York, London: Routledge.
- Bourdieu, Pierre (1986): The Forms of Capital. V J. F. Richardson (ur.): *Handbook of Theory of Research for the Sociology of Education*: 241-252. New York: Greenwood.
- Broadberry, Stephen, in O'Rourke, Kevin H. (ur.) (2010): *The Cambridge Economic History of Modern Europe, Volume 1: 1700-1870*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chan, Wak Wing, in Goldthorpe, John H. (2010): Social status and cultural consumption. V T. W. Chan (ur.): *Social Status and Cultural Consumption*: 1-27. Cambridge: Cambridge University Press.
- Collins, Randall (1994/1985): *Four Sociological Traditions*. Oxford: Oxford University Press.
- Collins, Randal (2004): *Interaction Ritual Chains*. Princeton: Princeton University Press.
- Crompton, Rosemary (2008): *Class & Stratification*. Cambridge: Polity Press.
- Edensor, Tim (2002): *National Identity, Popular Culture and Everyday Life*. Oxford: Berg.
- Erikson, Robert, in Goldthorpe, John H. (1992): *The Constant Flux: A Study of Class Mobility in Industrial Societies*. Oxford: Oxford University Press.
- Fischer, Jasna (2005): *Družba, gospodarstvo, prebivalstvo*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Flere, Sergej, in Lavrič, Miran (2005): Družbene neenakosti in terciarno izobraževanje na Slovenskem. *Teorija in praksa*, 42 (4-6): 730-743.
- Flere, Sergej, in dr. (2009): Kdo je uspešen v slovenski šoli? Znanstvena poročila pedagoškega inštituta, št. 15. Ljubljana: Pedagoški inštitut. Dostopno prek: http://www.pei.si/UserFilesUpload/file/zalozba/ZnanstvenaPorocila/15_09_kdo_je_uspesen_v_slovenski_soli.pdf (21. 2. 2014).
- Frow, John (1995): *Cultural Studies and Cultural Value*. Oxford: Oxford University Press.
- Frow, John (2004): Koncept popularnega. V B. Luthar, V. Zei in H. Hardt: *Medijska kultura. Kako brati medijske tekste*: 97-115. Ljubljana: Študentska založba.
- Ginijev količnik. Dostopno prek: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=tessi190> (15. 9. 2012).
- Goffman, Erving (1959/1990): *The Presentation of Self in Everyday Life*. London/New York: Penguin Books.

- Goldthorpe, John H. (2000): *On Sociology. Numbers, Narratives and the integration of research and theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Goldthorpe, John H. (2007): *On Sociology. Illustration and Retrospect*. Stanford: Stanford University Press.
- Goldthorpe, John H. (2007a): »Cultural capital«: Some Critical Observations. *Sociologica*, 2. Dostopno prek: http://www.sociologia.uniroma1.it/USERS/salmieri/sociologia%20della%20cultura%20e%20sociologia%20dei%20processi%20culturali%202011-2012/10_Pierre_Bourdieu_la_pratica_della_cultura/Cultural_Capital_Some_Critical_observations.pdf (5. 2. 2014).
- Hafner Fink, Mitja (1994): *Sociološka razsežja razpada Jugoslavije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Jontes, Dejan (2011): Razred v popularnih televizijskih žanrih. *Teorija in praksa*, 48 (4): 968–981.
- Kendall, Diana (2005): *Framing Class. Media Representation of Wealth and Poverty in America*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Khan, Shamus Rahman (2010): *Privilege: The Making of an Adolescent Elite at St. Paul's School*. Princeton: Princeton University Press.
- Kresal, France (1998): *Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji*. Cankarjeva založba: Ljubljana.
- Lamont, Michele (1992): *Money, Morals & Manners. The Culture of the French and the American Upper-Middle Class*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lamont, Michele (2000): *The Dignity of Working Men. Morality and the Boundaries of Race, Class, and Immigration*. Cambridge: Harvard University Press.
- Lamont, Michele, in Thevénot, Laurent (2000): *Rethinking Comparative Cultural Sociology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lazarevič, Žarko (2013): Družba in gospodarstvo med obema vojnama. Vprašanja ravni modernizacije. *Zgodovinski časopis*, 67 (1-2):110–134.
- Luthar, Breda, in dr. (2011): *Medijska potrošnja, razred in kulturna stratifikacija: končno raziskovalno poročilo s sumarnikom*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.
- Law, John (2009): Seeing like a Survey. *Cultural Studies*, 3 (2): 239–256.
- Lipset, Seymour Martin (1959): *Democracy and Working-Class Authoritarianism*. *American Sociological Review*, 24 (4): 482–501.
- Malnar, Brina (2011): Trendi neenakosti v Sloveniji. Med statistiko in javnim mnenjem. *Teorija in praksa*, 48 (4): 951–967.
- Mekina, Igor, in Košak, Klemen (2013): *Enakost. Bogata in revna Slovenija*. Mladina, 28, 12. 7. Dostopno prek: <http://www.mladina.si/146218/enakost/> (24. 2. 2014).
- Morley, David (2006): Unanswered Questions in Audience Research. *The Communication Review*, 9: 101–121.
- Pakulski, Jan (2001): *Class and Politics*. V T. N. Clark in S. M. Lipset (ur.): *The Breakdown of Class Politics*: 36–49. Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Pakulski, Jan (2005): *Foundations of a post-class analysis*. V E. O. Wright (ur.): *Approaches to Class Analysis*: 152–179. Cambridge: Cambridge University Press.
- Parkin, Frank (1971): *Class Inequality and Political Order*. New York: Praeger.
- Rose, David, in Pavelin, David (2002): *The National Statistics Socio-Economic Classification: Unifying Official and Sociological Approaches to the Conceptualisation and Measurement of Social Class in the United Kingdom*. *Sociétés contemporaines*, 1: 45–46. Dostopno prek: <http://www.cairn.info/revue-societes-contemporaines-2002-1-page-75.htm> (13. 1. 2014).
- Savage, Mike, Silva, Elizabeth, in Warde, Alan (2010): *Dis-identification and class identity*. V *Cultural analysis and Bourdieu's legacy: settling accounts and developing alternatives*: 60–74. London: Routledge.
- Scheer, Monique (2012): *Are Emotions a kind of practice (and is that what makes them have a history)? A Bourdieuan Approach to Understanding Emotion*. *History and Theory*, 51 (2): 193–220.
- Schor, Juliet B. (1998): *Overspent American. Why we want what we don't need*. New York: Harper Perennial.

Sitar, Polona (2013): Analiza diskurza o spolu in razredu na primeru resničnostnega šova Ljubezen na seniku. Družboslovne razprave, 29 (74): 25-44.

Stanovnik, Tine, in Verbič, Miroslav (2012): The Distribution of Wages and Employee Incomes in Slovenia, 1991-2009 (Working Paper No. 60). Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja.

Stropnik, Nada (2002): Življenjski pogoji spodnjega srednjega razreda. Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja.

The European Soci-economic Classification (Evropska družbeno-ekonomska klasifikacija). Dostopno prek: <https://www.iser.essex.ac.uk/archives/esecc/user-guide/the-european-socio-economic-classification> (15. 9. 2012).

Vrabič Kek, Brigita (2012): Kakovost življenja. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.

Warde, Alan (2005): Consumption and Theories of Practice. Journal of Consumer Culture, 5 (2): 131-153.

Weber, Max (1978/1922): Economy and Society. Berkley: The University of California Press.

Županov, Josip (2011/1995): Hrvatsko društvo danas - kontinuitet i promjena. Politička misao, 48 (3): 145-163.

I.

**Visoka kultura,
popularna kultura in moralne meje**